

La ideologia lingüística de Marc Antoni d'Orellana

Adrià Martí i Badia
Universitat de València

*A Vicent Badia i Marín.
Ara en el record.*

0. Objectius¹

La subordinació política i cultural de les terres de llengua catalana d'ençà de la constitució de la Monarquia hispànica ha contribuït a la disgregació onomàstica i als particularismes lingüístics. Marc Antoni d'Orellana i Mojolí (València, 1731/València, 1813)² és el primer ideòleg del secessionisme lingüístic valencià, si bé a partir del reconeixement d'un tronc idiomàtic compartit amb Catalunya i les Illes Balears. El meu objectiu ací és analitzar els arguments que l'erudit valencià va adduir a *Valencia antigua y moderna* (finals del segle XVIII)³, però sense deixar d'examinar altres obres seues que puguen aportar-nos informacions addicionals.

Encara que el tema ja fou tractat per Francesc Almela i Vives (1929) i per Manuel Sanchis Guarner (1963)⁴ –concretament en l'apartat titulat “L'erudició concreta i localista (Orellana, Sanelo)” (2001, 89-96)– trobem a faltar una presentació i una anàlisi més completa i contextualitzada de la ideologia lingüística d'Orellana. Això ara és possible en gran part gràcies als estudis sobre la història de la normativa catalana de Mila Segarra (53-80), així com als treballs de Joaquim Martí Mestre (1994), que s'han centrat en la contribució de *Valencia antigua y moderna* a la lexicografia del segle XVIII⁵ i en la presentació d'una visió de conjunt de l'ortografia al segle XVIII al País Valencià (1998).⁶

Valencia antigua y moderna (1923)⁷ –en paraules de Sanchis Guarner (2001, 89) “una de les joies més valuoses de l'erudició valenciana”– és una monumental guia de places i carrers de la ciutat de València on l'autor, malgrat haver-la escrit en castellà, en haver d'anomenar molts noms de carrers i places així com altres vocables valencians referents a costums i tradicions, fa contínuament comentaris ortogràfics i lexicogràfics a fi de fer-se entendre pels coetanis que no coneixen la *llengua llemosina*⁸ (Comas 1981, 229; Climent, 181) o aprofita qualsevol pretext per a explicar al lector les seues idees lingüístiques.

---

¹ Vull expressar el meu agraïment a Antoni Ferrando per les lectures i comentaris previs a la publicació d'aquest treball.

² Sobre la biografia de Marc Antoni d'Orellana, vegeu el pròleg de *Valencia antigua y moderna* a càrrec de Carlos Corbí d'Orellana (I, VII-XIX). També en dona informació Llobart (144-146).

³ Obra manuscrita del darrer terç del segle XVIII, tal com ho afirma al pròleg el seu descendent Carlos Corbí d'Orellana: *Valencia antigua y moderna* “está escrita de puño y letra de su autor en el último tercio del siglo XVIII” (I, XVI); i publicada pòstumament per Acción Bibliográfica Valenciana (1923-1924), editorial fundada per Antonio Mercader, marquès de Malferit, el 16 de gener de 1920. Aquesta fou la segona obra publicada d'un total de nou obres manuscrites inèdites de caràcter històric valencià publicades entre els anys 1921 i 1960.

⁴ Emprem l'edició de 2001 publicada per la Universitat de València, encara que la primera edició és de 1963.

⁵ I en el també interessant envelliment del *primitivo lemosín* que comenta i il·lustra Orellana.

⁶ I més recentment, Joan Carles Gomis Corell ha estudiat els gojos marians de l'Horta Sud recollits per Orellana i la seua pervivència actual.

⁷ Cite els títols i fragments de les obres respectant l'escriptura original d'aquests.

⁸ Al llarg d'aquest treball empraré els mots “català” i “catalana” per a designar la llengua autòctona, excepte quan cite Orellana, que empra els termes que tracte al següent apartat d'aquest treball.

Marc Antoni d'Orellana publicà en català la *Carta escrita a l'abat Dn. Manuel Lassala per un car parent seu de sa pàtria* (1782)⁹, el *Catalogo y descripció d'els pardals de l'Albufera de Valencia* (1795), i el *Catalogo d'els peixos, qu'es crien, e peixquen en lo mar de Valencia* (1802)¹⁰, però a penes aporten dades sobre les seues idees lingüístiques. A més, no són les úniques que escriví en la nostra llengua. Just Pastor Fuster (1830 II, 355) dóna compte d'uns *Adachis proverbials* inèdits, i Francesc Almela i Vives (1929) afegeix que aquests i algunes composicions en vers s'han perdut (Sanchis 2001, 84 i 91).

Orellana és també autor d'altres sis obres impreses (quatre en castellà i dues en llatí) i d'onze de manuscrites (totes en castellà) de temàtiques molt diverses, en els quals l'autor no tracta cap qüestió lingüística.¹¹

Arribats ací, convé definir explícitament què entenem per *ideologia lingüística*. Convenim amb Antoni Ferrando i Miquel Nicolás (33) que:

Aquesta noció té en realitat dues accepcions. En primer lloc, significa l'ideari o conjunt articulat d'idees lingüístiques, tant de caràcter objectiu com subjectiu. I secundàriament designa, d'acord amb el sentit que té la noció *ideologia* des del pensament marxista, una representació que emmascara les relacions socials autèntiques [...] Les ideologies lingüístiques integren elements racionals amb actituds i prejudicis lingüístics i, consegüentment, poden respondre a una mena d'esquemes invariables, que només es modifiquen en les formes més superficials.

En concret, examinarem tres aspectes: a) la qüestió onomàstica; b) l'origen del *valenciano antiguo* i les relacions amb “les altres llengües llemosines”; i c) la concepció sobre el català coetani.

Cal advertir, però, que Marc Antoni d'Orellana no és molt original. Es limita a observar la realitat i a aprofitar tant les informacions de Carles Ros (1703-1773) com les idees lingüístiques de l'il·lustre jurista del Sis-cents valencià Llorenç Matheu i Sanç (1618-1680).

1. La qüestió onomàstica

Com és sabut, els valencians d'aquesta època no empen mai el concepte de “català” per referir-se a la llengua autòctona. Designen amb el nom “llemosí” la llengua antiga o literària i amb el de “valencià” (o la seua variant “llengua valenciana”) per a la llengua coetània.

Excepcionalment, s'usa també el de “llemosí” per a designar la llengua culta coetània coetanis en oposició a català, valencià i mallorquí (Ferrando 1980).

El “llemosinisme” és un aspecte molt important en la història del català, que es produeix arreu de les terres de parla catalana, i que al País Valencià perdura en el temps fins al segle XX.¹² En aquest sentit, Orellana no n'és una excepció. Tot seguit documentem els mots i sintagmes amb què Orellana es refereix a la llengua catalana, tot mantenint les grafies originals del nostre autor. Hi distingirem entre denominacions denotatives, és a dir, les que empen un nom concret (com ara “valenciano”), i

⁹ Reproduïda en la seua totalitat primer per Francesc Xavier de Salas Bosch i posteriorment per Josep Ribelles Comín (410-412).

¹⁰ A l'inici de l'obra s'observen dues poesies (en català) signades per B.E., segurament Joan Baptista Escorigüela (1753-1817), com afirma Climent (181).

¹¹ Vegeu Orellana (I: XII-XIX) per consultar el llistat complet de les seues obres impreses i manuscrites.

¹² Vegeu Sanchis Guarnier (1972, 21-38), Germà Colon (I, 39-59), Antoni Ferrando (1980, 45-93), i August Rafanell (1991 i 1999).

denominacions connotatives, és a dir, les que utilitzen un circumloqui generalment identitari (com ara “nuestra lengua”).

D’una banda, en *Valencia antigua y moderna* (1923-1924) observem les denominacions següents:¹³

- a) Denominacions denotatives per a la llengua coetània: “valenciano” (I, 53, 76, 113, 132, 134, 135, 136, 141, 189, 219, 220, 223, 258, 300, 303, 309, 354, 388, 394, 409, 448, 461, 474, 482, 511, 522, 604; II, 88, 99, 162, 260, 464, 652), “Lengua Valenciana” (I, 131, 133, 134, 141, 142, 326; II, 152, 160, 162; III, 46), “language valenciano” (I, 193; II, 162), “idioma valenciano” (I, 355, 434), “el hablar valenciano” (II, 159), “en lenguaje valenciano” (I, 193), i “lemosin, y valenciano” (I, 256). Anotem també: “voces valencianas” (I, 522, II, 56), “palabra valenciana” (II, 36), i “voz valenciana” (II, 56).
- b) Denominacions denotatives per a referir-se a la llengua antiga: “Lemosin” (I, 6, 60, 70, 233, 287, 400, 522, 576, 627, 630; II, 152, 158, 161, 519), “Lengua Lemosina” (I, 6, 117, 130, 131, 142, 327, 605, 622; II, 152, 158, 160, 548), “idioma Lemosin” (I, 245, 303, 419; II, 88, 194, 548), “rigoroso lemosin” (I, 6, 249; II, 158), “lemosin antiguo” (I, 49; II, 158), “lemosin o valenciano antiguo” (I, 617), “Lemosin en tiempo anterior” (I, 622), “nuestro idioma Lemosin” (II, 88), “nuestro Lemosin” (II, 152), “[*lengua*] Lemosina antigua” (II, 160), i “primitivo lemosin” (II, 160). Anotem també: “palabra lemosina o valenciana antiquada” (I, 107), “[*palabra*] lemosina” (I, 117), “voz lemosina” (I, 131, 627) i “voz antiquada” (II, 519).
- c) Denominacions connotatives per a referir-se a la llengua coetània: “nuestro idioma” (I, 131, 133, 134, 153, 188, 201, 247, 261, 354, 603, 604, 608, 645, 664; II, 27, 56, 62, 88, 162, 260, 473), “nuestra lengua” (I, 132, 134, 141, 245, 306, 307, 387, 500, 512, 538, 553, 570, 603, 605; II, 161), “nuestro idioma nacional” (I, 307, 454, 617; II, 57), “nuestro language” (I, 605), “el idioma es el caracter de la nacion” (I, 142), “nuestra lengua Lemosina” (I, 117), “nuestro idioma provincial” (I, 271), “nuestro comun lenguaje” (I, 367), “nuestro idioma valenciano” (I, 434), i “idioma provincial” (II, 160).
- d) Denominacions connotatives per a referir-se a la llengua antiga: “nuestro idioma antiguo” (I, 117).

Arribats ací, convé advertir que Orellana emprà els termes *nació* i *nacional* en el sentit etimològic de la paraula, és a dir, simplement indicant qui o quins són els naturals del lloc, o la llengua natural del lloc. Així, parlant del carrer *En-Sayes*: “no siendo apellido valenciano, se valencianizó [...] y preponiendole el conotado nacional de En” (I, 616)¹⁴; parlant de l’edifici d’El Pes de la Farina, afirma “perdonese me el termino por los buenos nacionales que sienten se adopten voces extrangeras” (II, 17); parla del “instrumento nacional de la Dulçayna (solo usado en este Reyno” (I, 310); es refereix als valencians com a “nuestros nacionales” (II:38, 50, 160); i esmenta l’antic Regne de València amb el sintagma “Nacion Valenciana” (II, 161).

D’altra banda, en la *Carta escrita a l’abat Dn. Manuel Lassala per un car parent seu de sa pàtria* (1782)¹⁵, el *Catalogo y descripció d’els pardals de l’Albufera de Valencia* (1795), i *Catalogo d’els peixos, qu’es crien, e peixquen en lo mar de Valencia* (1802) emprà:

¹³ Ordenades de major a menor aparicions en l’obra.

¹⁴ Per a l’ús de l’article personal i de tractament “En” dins *Valencia antigua y moderna* (1923-1924) vegeu Martí Mestre (1994, 141-142).

¹⁵ Citem seguint Josep Ribelles Comín (410-412).

- a) Denominacions denotatives per a la llengua coetània: “idioma [...] valencià” (410), “valencià” (410), “lengua valenciana” (1795, 1) i “Lengua Valenciana” (1802, 10)¹⁶.
- b) Denominacions denotatives per a la llengua antiga: “lemosy” (410).
- c) Denominacions connotatives per a referir-se a la llengua coetània: “nostre idioma” (1795, 1).
- d) Denominacions connotatives per a referir-se a la llengua antiga: “nostra lengua antiga Lemosina” (1795, 1).

Comptat i debatut, com afirma August Rafanell (1991, 8), “les qüestions de noms no solen ser mai *meres* qüestions de mots. El nom també fa la cosa, s’ha dit des de diverses instàncies.” Comporten unes visions i uns posicionaments ideològics, que no es poden aïllar del context històric i de l’adscripció social dels seus usuaris.

2. L’origen del *valenciano antiguo* i les relacions amb “les altres llengües llemosines”

Un altre dels aspectes lingüístics de l’obra d’Orellana és la reflexió sobre l’origen del *valenciano antiguo* –com anomena al català anterior a ell–, així com de les relacions amb el que ell anomena “les altres llengües llemosines,” és a dir, la resta de parlars de la llengua catalana.

Orellana, advocat de formació i professió, com a seguidor que és de les opinions lingüístiques del jurista i escriptor del Sis-cents valencià Llorenç Matheu i Sanç¹⁷, afirma que la llengua de catalans, mallorquins i valencians té l’origen a la ciutat occitana de Llemotges, des d’on anà expandint-se a partir de la conquesta territorial portada a terme per Jaume I:

La lengua lemosina (una de las tres maestras i principales de la España) se engendró, y nacio en la ciudad de Limogenes en Francia, formandose de la que pasaron consigo los Españoles al tiempo de los Moros, y de la francesa que por alli corria. [Posteriorment] extendieron sus limites los catalanes á las islas de Mallorca, Menorca, é Ibiza, donde igualmente extendio los suyos dicha lengua, [i] como el Rey Don Jayme se avia criado en Mompeller con ella, y mamadola á los pechos de su madre, posehiendola como lengua propia, nos la comunicó al tiempo de la Conquista, y aun quiso que los nuevos Pobladores usasen de el Lemosin. (ii, 158)

Segons Sanchis Guarner (2001, 91), Orellana dugué al darrer extrem les idees lingüístiques de Matheu i Sanç sobre la independència del valencià respecte al català i “afirma les bases teòriques per a l’escissió gramatical de la nostra llengua propugnant obertament la secessió literària del valencià del conjunt del català [...] tot i admetent la tradicional hipòtesi de l’ascendència «llemosina» de la llengua dels catalans, mallorquins i valencians”¹⁸. Heus ací com tradueix el text llatí de Matheu i Sanç:

Pero sucedio que siendo los catalanes más tenaces en la observancia de su idioma, y al mismo tiempo los mallorquines (por isleños) menos expuestos a mixturarse con otras lenguas, han obervado los unos y los otros menos alterada la primitiva lengua lemosina. Y digo menos alterada, por que tambien han

¹⁶ En finalitzar el llibre –tot escrit en català–, hi ha una “Nota” (1802, 10) separada del text amb una línia divisòria on es pot llegir: “No se ha observado la mas propia ortografía de la Lengua Valenciana, por faltar en la Imprenta los apostrafes, y las cc con zedilla.” En aquest cas, creiem que es tracta d’un advertiment de l’impressor pel fet que està escrita en castellà (quan fóra més coherent que Orellana ho hagués dit al “Pròlech”), i perquè està separada per una línia divisòria de la resta del llibre, en la darrera pàgina i amb cos més petit.

¹⁷ Orellana majoritàriament cita el *Tractatus de Regimine Urbis et Regni Valentiae* (1654-56).

¹⁸ Tal com s’observa en l’anterior cita (Orellana II: 158).

desamparado los catalanes muchas voces del lemosin antiguo. [...] Lo que por el contrario los valencianos ya por mas remotos de la cuna y origen de dicho idioma, ya por poca comunicacion con las islas de Mallorca, y ya por la mucha mas familiaridad y trato con los castellanos, fueron dexando muchas voces del rigoroso lemosin, y mixturandose su idioma con nuevos terminos y nombres, algunos castellanos y otros italianos, y muchos apropiados de la lengua latina (a la que reconoce la lengua lemosina por madre), vino a formarse un nuevo idioma llamado lengua valenciana, que aunque era riguroso lemosin en su principio, empero por agregacion y adopcion de nuevas, selectas y apropiadas voces, llevo por sus particulares mexoras a reputarse por distinta de la lengua catalana: assi lo dice Matheu” (II, 158).

Així, no ens ha d’estranyar llegir amb motiu del carrer de Catalans:

Tengo por seguro que no adquirio este nombre porque en la Conquista se adjudicara su territorio á los catalanes de Nacion, esto es, á los que vinieron de Cataluña, pues ya quedaron bien premiados con las calles de Barcelona, Barcelonina, de las Avellanas [...] de forma que (aunque con razon) son los que salieron mas bien librados en el Repartimiento (I, 375)

D’altra banda, amb la següent argumentació diferenciava el parlar dels valencians, de “la habla catalana y mallorquina”:

Oyendo hablar a los catalanes, mallorquines y valencianos es muy facil distinguir unos de los otros, porque el hablar valenciano tiene una articulacion suave, clara y jugando o batiendo la lengua solo con los dientes y el paladar, lo que la habla catalana y mallorquina es violenta, fuerte, aspera y rasgada, y con cierta especie de gregesco, tiene mas de gutural y ciertos impetus duros, broncos y violentos, no desemejantes a aquel desapacible sonido que solemos decir margall¹⁹, que les hacen arrojar las voces con cierta fuerza y resabio muy perceptible desagrado quien les oye. De lo qual dimana que aun cuando hablan castellano conservan irremediamente aquella gruesa articulacion y golpeada y estrepitosa cadencia natural, lo que no acontece en los valencianos, los cuales pronuncian las palabras limpiamente, con fluidez, con dulzura y suavidad, y sin el menor sonido que decline a cerril, grosero o extremado, y por lo mismo es la valenciana una lengua docil, facil, dispuesta y apta para qualquier otra, como dice juiciosamente Matheu. (II, 159)

Ara bé:

Por los escritos no es tan facil discernir los valencianos, y catalanes [...] si el Idioma se escribiese como se habla ahora, fuera muy facil discernir por la escritura, los valencianos, de los catalanes, pero en Valencia ya se antiquó casi totalmente el escribir cosa alguna en el idioma provincial [...] porque desde principios, ó mediados de la centura de 1500 si á caso no es de tiempo mas antiguo, ya es la lengua valenciana muy distinta de la catalana, y mallorquina [...]

Pero los Libros escritos antes de dicha epoca, como que era la Lengua Lemosina una misma, y comun á dichos Reynos, lo tengo por muy dificultoso, por no decir imposible, que se pueda (al menos facilmente) discernir por los escritos solo, quales sean de valencianos, y quales de catalanes, ó mallorquines. (II, 160)

Així, al seu parer:

---

¹⁹ Aquest mot s’emprà a València als segles XVII i XVIII per referir-se al parlar de Catalunya i Balears. Vegeu Martí Mestre (1994, 124) i Rafanell (2000, 51-54, 73).

Del siglo XIV al siglo XV recivio tal transformacion y mudanza el Idioma, pasando del caracter de Lemosin á nueva idea, y naturaleza de valenciano, que siendo casi Coetaneos, y Paysanos Ausias March, y Jayme Roig, no les contempló tales toda la penetracion del erudito Padre Sarmiento, y á la verdad ha continuado la transformacion hasta tal grado, que han llegado á desconocerse totalmente muchas voces del primitivo lemosin, y de su locucion antigua. Para demostracion de ello basta la que hace el Padre Ribera, basta averse necesitado de una tabla de voces obscuras de la obra de Ausias March²⁰, y que antecede á la edicion del año 1545 cuya tabla parece ser obra de Juan de Resa, [...] si á caso no es de D. Honorato Juan [...] que con no ser mucho (respectivo á la concreta materia) la antigüedad de él, contiene muchas palabras tan inusitadas en estos tiempos, que necesitan de exposicion y comento. De forma que nuestra Lengua ha experimentado lo mismo que la castellana, en la que con dificultad se comprenden las primitivas voces, como se vé en [...] Documentos ó Libros mas antiguos. Mencionare algunas palabras de las que se han antiquado del Lemosin, y que en su lugar hemos adoptado y substituido otras, principalmente de la lengua castellana (II, 161)

I per fonamentar aquesta “argumentació,” tot seguit addueix els exemples següents (II, 161):

Almoyna, que ahora decimos Limosna; Bisbe, y Archebisbe, que aora decimos Obispo, y Arzobispo; Palau, que decimos ahora Palacio; Calçes, aora Saraguells; Jaurons, aora Cabirons; y otras que menciona Viciana²¹ como sacadas del Latin, y las añado por antiquadas: Veri, aora ponzoña, ó Veneno, que tambien decimos arsenit =²² glans, bellota = estella, aora estrela; Argent, y Argenter, que decimos Plata y Plater; Autumne, aora Otoño = Deloco, aora Deleyt = Dpeccio, aora Despreci, menyspreu, ó Desapreu = Drach, aora Dragó = Lach, aora Laguna; Vespre aora Vesprada; Pagés, aora Traginer, ó Jornaler = Dida, aora la Ama que cria, ó Mare de Let. Devallar, verb aora baxar. Seures, verb aora Sentarse &c. Lobatins, aora Tramuços = Balets, aora beses, porgueres = jaure, verb gitarse = cloure, cerrar &c.

A més, amb motiu de la “calle dels Librers,” afirma: “Y no omitiré de paso decir que aunque nosotros decimos Librers, los catalanes á veces dicen Libreters” (II, 198)

Aquesta diferència de mots (*voces*) entre el *valenciano* i el *catalán*, ja l’havia advertit anteriorment:

Pues como en Valencia se han antiquado mas voces del Lemosin, que en Cataluña, como se dira hablando de la calle de Na-Jordana, necesitan mis paysanos en esta parte mas explicacion que los Catalanes. Estos aun llaman calçes á los calzones, y assi por calceteros, vulgo calçeters, entienden los que cortaban, y cosian calsones. Pero como en Valencia por calçes no entienden los calzones, sino las medias (las quales llaman los catalanes mitges, que se pronuncia Miches) se hace preciso decir, que los calceteros [...] son (como los catalanes entienden) los mismos que hacian calzones, á que en Valencia llaman Çaraguells (I, 233)

Tanmateix, també observa algun cas com el següent, on –referint-se a al mot *esperó*– afirma que aquest és compartit amb el català i no és propi i exclusiu del *valenciano* (I, 627):

²⁰ Comentades, entre d’altres, per Vicent J. Escartí (1997).

²¹ “En dho tratado de la lengua Valenciana” [Nota d’Orellana].

²² Per la redacció del text interpretem que aquest símbol equival a l’actual punt i coma.

Yo mas me inclino á que dicha voz, aora ya inusitada, y desconocida, fue lemosina, y de significacion no propia, sino comun, en cuyo sentido la usó Jayme Roig diciendo:

Com labraças

Embraças

Lo seu Spero

Ab lo Sachso

De la gonella

Finalment, esgrimeix el següent “argument” per negar la intercomprensió de catalans i valencians:

Por el contrario, en confirmacion de lo dicho podre decir que hablandome un catalan (Francisco, o sea Francesch Roura) en cierta ocasion, porque con su negresco natural no podia bien entenderle, tuvo que repetir tres veces lo que decia, hasta inquietarse el mismo, siendo assi por el contrario la articulacion valenciana facilisimamente la entienden los catalanes, y no negaran esta verdad [...] y la observacion sera el mejor testimonio. (II, 159)

En realitat, oposa "la falsa dicotomia lingüística català / valencià en lloc de català oriental / català occidental, que no serà resolta sinó un segle més tard, gràcies als treballs filològics de Milà i Fontanals” (Ferrando 1986, 127-128)²³.

Tot amb tot, no ens pot semblar estrany veure com Orellana –amb motiu de la paraula *frare* i les seues derivacions–, cite “aqueu precioso numen” del tortosí:

Dr. Vicente Garcia [...] mas conocido por su oficio de Rector de Vallfogona cantando:

Lo pare fra Barberá

També espeant vos está. (II, 69)

O la següent argumentació (II, 161):

De la uniformidad antigua del Lemosin, comun á estas Provincias referidas, ha dimanado el que nos entendemos mutuamente Catalanos, Mallorquines y Valencianos, aunque cada provincia, ó tiene de por si adoptadas algunas particulares voces por la sucesion de los tiempos, y mas que las otras la Nacion Valenciana [...] ó ha conservado tenazmente algunas de las palabras antiguas, siendo no muchas las que podrá proferir la una Provincia, sin ser entendidas de la otra: v. g. nosotros decimos Pigota la enfermedad de las Viruelas, y los catalanes la denominan Varóles; el yesso le llamamos Algeps, y ellos dicen Guis &c. Pero son tan pocas las voces del todo diferentes, que toda la conversacion substancialmente de los unos, puede entenderse por los otros, pues la falta de inteligencia de una palabra entre 20 se suple por la cabal inteligencia y percepcion del contexto.

Al cap i a la fi, segons Orellana, l'esmentada intercomprensió entre els catalanoparlants queda reduïda a “una palabra entre 20.”

En definitiva, les afirmacions d'Orellana respecte a l'origen del català i la pretesa superioritat de la prosòdia valenciana respecte a la resta de parlars són deutors d'Escolano (1610), Matheu i Sanç (1667) i Joan Baptista Ballester (1667²⁴).

3. Les idees lingüístiques sobre el català

Encara que el nostre objectiu es centra en l'anàlisi de la concepció lingüística del català de València d'Orellana, no ens podem estar de remarcar el seu interès per

²³ Vegeu també l'argumentació de Rafanell (2000, 74-75) i les referències bibliogràfiques que en dona.

²⁴ Vegeu el text de Ballester (1667) reproduït per Ribelles Comín (35-36).

l'ortografia.²⁵ Certament, la considera un aspecte secundari dins la gramàtica del valencià:

Pero esta que parecerá Digresion, junta con otras semejantes, podra disculparse en recompensa del zelo de dejar declarada la Ortografia de nuestro idioma, ya que no puede ser el todo de una gramática valenciana (I, 602).

Tanmateix, es lamenta de veure textos mal escrits. Així, quan a propòsit del text d'una làpida en català de 1672, manifesta:

Es un dolor ver la facilidad con que se fian las Inscripciones, sino idiotas, al menos poco versadas en la propiedad del idioma, y en la Ortographia (I, 405).

O quan, a propòsit de la grafia de la Plaça En-Jafer (I, 603), observa:

que pronunciamos de *En-Châfêr*, porque la J. antes de A. tiene fuerza de *ch*, mas antes de pasar adelante, porque no se extrañe esta diversidad entre la escritura y la pronunciacion, habré de detenerme un tanto, ya que el asunto, que he emprendido me pone en la precision de explicar para hacerme inteligible, puntos gramaticales y ortograficos de nuestro idioma, porque teniendo este circunstancias peculiares, y distintas de otras lenguas, se hace preciso descifrarlas mayormente no siendo la nuestra lengua universal ni de todos entendida.

És a dir, en primer lloc justifica que ha d'explicar als seus lectors aspectes de la gramàtica i l'ortografia del valencià, argumentant que no és “la nuestra una lengua universal ni de todos entendida.” Denuncia la descua ortogràfica que es deriva de considerar-la una llengua poc coneguda i, per tant, poc digna:

Y lo peor es que hasta los mismos Nacionales han desfigurado el caracter del idioma por una facil condescendencia, ó poco reflectado zelo de hacerse mas inteligibles por medio de escribir á veces de la conformidad que suenan las palabras en la articulacion, desviandose de las reglas que corresponden a la escritura. (I, 603)

Tanmateix, “aquest fragment d'Orellana respon a un miratge, que el porta a pensar que la univocitat escriptura-so («escribir de la conformidad que suenan las palabras») era la causa de les desviacions que havia experimentat el valencià escrit al XVIII” (Rafanell 2000, 69).

Orellana, com s'observa amb motiu de la Plaça En-Jafer –i en moltes altres ocasions (I, 408-409, 419-420, 604-606; II, 133, 135, 139, 140, 149, 153, 165, 167-168 i 170)–, assenyala la incidència de la pronúncia apitxada al llarg de l'obra insistint en l'escripturació d'aquests sons. Ja ho va observar Ferrando (2006, 206), en destacar el comentari d'Orellana a propòsit de la concurrència gràfica de *Borja* i *Borcha*: en efecte, el nostre autor “denuncia amb un contundent ‘debe escribirse’ la impropietat de l'articulació apitxada, perquè ‘lo uno es escribir la voz como debe escribirse y lo otro es escribirla como se articula y pronuncia’.” “Però, sobretot, allò que resulta més notable d'aquesta obsessió d'Orellana per la correspondència fònica de *j* és, precisament, això mateix: que a *j* li correspon sempre el so de *ch*; doncs, el so que expressa la *ch* castellana. La problematització de la univocitat, aquí, revela una mostra important de subordinació; n'és tributària. El rebuig del dígraf *ch* i el manteniment de la *j* «antiga» [...] no mitigaven aquesta convicció de base²⁶” (Rafanell 2000, 70). En canvi, Carles Ros, per a la seua proposta ortogràfica, prenia com a referència la pronúncia apitxada, i

²⁵ Aspecte que no estudiarem ací –vegeu Martí Mestre (1994, 111-145) i (1998, 101-151), i Mila Segarra (53-80)–, però que no deixa de ser una mostra (més) de la seua concepció sobre el català.

²⁶ Rafanell es refereix al fet que Orellana dóna a entendre que aquest era el principal escull amb què topava el valencià escrit.

considerava menys depurada la resta de parlars valencians, catalans i balears, que compartien una llengua més antiga, (Rafanell 2000, 57-65).

A propòsit de les informacions sobre la variació diatòpica del català adduïdes per Orellana, cal assenyalar que les seues escasses referències a la diversitat lingüística “del Reyno” de València contrasten amb la concreció amb què parla d'alguns mots del castellà com a resultat d'una llarga residència a Cadis (I, 276) Madrid (I, 305):

No dexa de causar á muchos extrañeza, ver que en unos Pueblos en este Reyno, remotos de la Capital, se habla el language valenciano, al mismo tiempo que en otros mas inmediatos á Valencia, no solo no se habla, si que aun con dificultad se entiende. No es menester ir á Segorbe, que está 8 leguas, en cuyos contornos ya pasa por lengua peregrina la valenciana. En Cheste, y Chiva, que estan 5 leguas, ya es lo mismo. Al contrario por la parte de la Marina, y las montañas se habla naturalmente el valenciano hasta mucha distancia, y hasta el fin del Reyno. Esto, que no dexa de causar á algunos armonia, depende de la naturaleza, patria y lengua de los primeros pobladores; el Lugar, ó Territorio, que se pobló de Castellanos, ú otros que hablaban en castellano, frequentando el idioma que estos plantaron, y dejaron radicado, se mantiene, y conserva en los Succesores: Por el contrario el que cupo á Prohenzales, especialmente á Catalanos (que no fue poca parte) adquirio de ellos, y usó como propia, la Lengua Lemosina, la cual tomó mas cuerpo, y aceptación, por estar la Legislacion en esse idioma, por aver venido a poblar dichas 300 Doncellas de Lerida, y por ser la Lengua que usaba el Rey. No importa que unos Lugares se hallen inmediatos á otros, para que cada uno hable distincta lengua. De essa imediacion lo que suele resultar es comunicarse la inteligencia del idioma, pero nunca el que se apodere de la universal voluntad del Pueblo vecino, ni que llegue á señorearse totalmente de forma, que un Pueblo, general y absolutamente abandone el Idioma con que desde niños se criaron sus naturales y habitantes, pues lo que se aprende en la cuna, se dexa en la sepultura, ó lo que se toma en la faja se dexa en la mortaxa (II, 163).

Orellana fa una apologia del català de València a partir d'arguments presos d'una llarga tradició valenciana, ben estudiats per Pitarch, i per Escartí (2008). Una vegada més s'invoca la dignificació que suposa per a la nostra llengua el fet de ser un instrument universal de predicació de la paraula de Déu a través de sant Vicent Ferrer:

Por remate en elogio de nuestra Lengua. La una, que la omnipotencia la elevó de algun modo, y por medio milagroso á esfera de universal. Pues si a muchos Santos participó Dios el Don de Lenguas, agraciandoles con la inteligencia de ellas; a la nuestra en boca de San Vicente Ferrer, haciendola mas dichosa, la concedio una singular prerogativa qual fue ser entendida de todos como muchos lo dixeron en prosa, otros lo cantaron en verso. [...] Referire la segunda cita que ofreci decir: Y es el caso que se refiere el Padre Maestro Vorage [...] Quando mas ocupado se hallaba dicho Padre [...] fue llamado para exorcisar una energumena. Empeñose el fervor del Exorcista, [...] prorrumpieron con varios oprobios contra quien les disparaba. Pero (cosa rara!) todos en latin, sabiendo su ignorancia tantas lenguas, hasta que no pudiendo ya con ellos resistir [...] al dexar libre el cuerpo de la posesa, mudando de idioma para acto tan glorioso hablaron en valenciano, diciendo: *ja ens ne anem*, esto es, ya nos vamos. (I: 141)

Creu Orellana que el català de València gaudeix d'uns atributs singulars:

El idioma es el caracter de la nacion, y era circunstancia indispensable, mencionar sus excelencias, como lo es el hablar de sus qualidades antiguas y modernas [...]

sin genero de pasion debe confesarse goza tambien los suyos [particulares especiosos atributos] nuestra Lengua valenciana (I: 142).

Aquests atributs són bàsicament tres:

1) El caràcter melodiós de la llengua, que derivaria de la “virtut” de tindre set vocals (I, 131-132):

Goza tambien de particular, el tener (como la Lengua Griega) siete vocales, como dice el mismo Orti²⁷ pues tanto la E, como la O. se pronuncian de dos modos diferentes, teniendo en cada diferente modo de articularse, distinto valor la letra, como tambien distinta significacion la palabra [...]. De que resulta, que por el auxilio de mayor número de vocales, es mucho mas fecunda que otras nuestra Lengua. [...] solo goza de de essa qualidad en quanto basta y coadiuva para gala y adorno, que la hermosee, y agracie, haciendola mas especiosa, y admirable.

És a dir, com explica Sanchis Guarner (2001, 90), “la llengua és melodiosa perquè compta amb set vocals –è i ò obertes distintes de é i ó tancades– i el sistema dels seus fonemes vocàlics és de quatre graus d’obertura, «de que resulta que por el auxilio de mayor número de vocales es mucho más fecunda que otras, nuestra lengua».”

2) La brevetat i el laconisme de la llengua, que vindria donada per l’abundància:

De voces monosilabas, tanto como que sufragan abundantamente para con pocas palabras explicar dilatados conceptos [I finalitza la qüestió afirmant] que una de las mayores exelencias de nuestro idioma, es la de su mucha propiedad, por tener algunas voces que cada una de por si declara cosa, que necesita de rodeos, de mas verbosidad, ó de muchas palabras para explicarse en otro idioma (I, 134).

En aquest sentit, convé destacar l’argumentació d’Orellana ja advertida per Sanchis Guarner (2001, 90): “el valencià és lacònic perquè té mots com *albat*, *atzucac*, *codonyat*, *retestinar*, *somicar*, o *tongada*, entre d’altres, que en ser traduïts a qualsevol altra llengua freturen de diverses paraules.” En altres mots, el valencià expressa amb un mot conceptes que en requereixen uns quants en altres llengües veïnes, perquè no tenen els sinònims corresponents. I, per a demostrar el laconisme del valencià, confecciona un “Abecedario de nombres monosilabos valencianos,” que inclou al tercer i últim volum de l’obra (III, 41-46), que finalitza amb el següent fragment:

La lengua valenciana supera a la castellana en mas de ocho tantos en número de monosilabos, y como la concision consista en expresar con breves palabras los conceptos y no con voces de difusas y prolongadas silabas, queda convencido que es mucho mas breve que la castellana y que otras aun mas difusas, pesadas, fejugas o necesitadas de essa. Sin que de aquella virtuosa y plausible circunstancia resulte ni pueda referirse pobreza, ó penuria de voces, quando goza por el contrario la mayor copia, como queda convencido, para explicar quantos conceptos son imaginables, y (si se quiere) con solo voces monosilabas (III: 46).

Ara bé, convé recordar que el fet que el laconisme de la llengua catalana vist com una virtut ve d’una llarga tradició que comença al segle XVI i arriba fins al mateix segle XX.²⁸

²⁷ Es refereix a Marc Antoni Ortí i Ballester (1593-1661), i concretament a l’obra *Siglo quarto de la conquista de Valencia* (1640).

²⁸ S’hi han referit Almela i Vives (1951), Sanchis (1963), Comas (1967, 52-59), Garolera, Martí i Castell (242-245), Torra, Casanova (91), Martí Mestre (1994, 117), Conill, Ferrando (2006) i Ferrando i Nicolás (2011).

3) L'enriquiment del valencià gràcies al castellà. Perquè, com afirma Martí Mestre (1998, 121-122), “Orellana [...] xifrava la major perfecció de la «llengua valenciana» sobre la catalana en gran part en l'adopció de castellanismes [...] Per a Orellana, coneixedor dels clàssics valencians, [...] la castellanització lèxica no era cap inconvenient sinó més aviat un enriquiment del valencià.” En aquest aspecte, Orellana no era cap excepció entre els escriptors valencians. Coetàniament, defensen la idea lletraferits com Manuel Martín i Picó (1736-1810) i Joan Baptista Escorigüela (1753-1817). Ara bé, el català principatí, en canvi, tant per a Orellana com per a Escorigüela, més apegat al «rigoroso lemosín», no s'havia obert tant a les incorporacions lèxiques modernes, d'origen castellà, i, per això mateix, segons el seu model lingüístic, no s'havia «perfeccionat» tant. (1998, 122)²⁹

Així, amb motiu de l'*excursus* titulat “dels Azucachs,” afirma:

Para demostracion de quan grande excelencia es la de nuestro idioma en esta parte, habre de prrevenir la noticia de otras prerogativas de que goza [*nuestra lengua*].

Una de ellas es la de poderse explicar con voces promiscuas, y palabras, que juntamente son castellanas y valencianas (I, 131)

Una altra mostra és el següent fragment, on elogia als valencians:

El obsequio de contemplarnos habiles en la pureza y propiedad de la lengua castellana, como en verdad no es Valencia de las ciudades menos bien informadas en esta parte y depende de que este idioma [el castellà] se aprende en Valencia principalmente por los escritos, y no en la cuna como en otras tierras, de boca de las madres y gente ruda. (II, 123)

Un altre exemple ben il·lustratiu és el que s'observa amb motiu del carrer de la “bolseria” (I, 219:222), on després d'explicar que “se llamó tambien Boseria [...] porque las bolsas antiguamente se llamaron en valenciano Boses, y en singular Bosa” (I, 219), i que “se renombró tambien [...] Borseria” (I, 220), acaba afirmant:

Pero esta, y otras voces, que el gusto mas civilizado contempló barbaras, ó menos cultas se fueron desterrando, quedando permanente el decirse Bolseria. (*Íbid.*)

A més, als dos fragments següents observem com Orellana reconeix que és amb la constitució de la monarquia hispànica que el català del País Valencià ha rebut més influència del castellà:

He Escriturado Brodadors, y no Bordadors, porque sin embargo que promiscuamente se dice de una y otra forma, y en especial despues de la union de coronas, en que se ha participado mucho la pronunciacion castellana, empero en tiempo mas antiguo, hallo que se dixo Brodador, y el verbo, brodar (I, 249)

Siendo muy propio, y razonable ceñirnos en la escritura á las leyes del Idioma (no obstante que muchas veces se han visto quebrantadas, especialmente desde que se unieron las coronas de Castilla y Valencia (I, 409)

El nostre erudit demostra així un bon coneixement de la llengua medieval, i atribueix alguns canvis a la influència del castellà a partir del segle XVII.³⁰

Encara que escriu la seua obra en castellà, Marc Antoni d'Orellana, amb tots els matisos que hem anat indicant, era un valencià que s'estimava la seua llengua materna. No sols està familiaritzat amb la documentació històrica, sinó que transcriu molts

²⁹ En realitat, la situació no era ben bé així, car la castellanització de la llengua literària al Principat als segles XVII i XVIII era equiparable a la del País Valencià (Martí Mestre 1998, 122).

³⁰ Vegeu Rossich (1985), Prats i Rossich, Fuster (1989), Prats, Rossich (1999), Rafanell (1999 i 2000).

fragments d'obres Jaume Roig (I, 191, 265), i d'autors com Ausiàs March (I, 49), Carles Ros (I, 135, 603), Pere Antoni Beuter (I, 270, 349), Marc Antoni Ortí (I, 271), Vicent Ximeno (I, 274), Gaspar Escolano (I, 289), Joan Lluís Vives (I, 231, II, 72), i obres com *Lo procés de les olives* (I, 265), o les *Trobes* (encara que les mal-atribueix al personatge fictici Jaume Febrer³¹); i nomena autors com Josep Carbó (II, 392), Gaspar Blai Arbuixec (II, 538, 626, 645, 648), Onofre Bartomeu Ginard (II, 610, 618), i Pare Minyana (I, 274, 279). I en la *Carta* (1782) esmenta a “Jaucme Roig, [...] Ausias March, Jaucme Febrer, Gasull, Mosén Fenollar, e sens contar dels moderns als Ortins y Vergadà.”

En examinar *Valencia antigua y moderna* (1923-1923), l'autor sembla que parteix d'un ús habitual del valencià, ja que:

- 1) Empra amb assiduitat paraules en català que no tradueix al castellà, com és el cas molt utilitzat d'*atzucac* (que el castellà no té mot equivalent), o d'altres com *tabaquistes* referint-se a les persones “que entendian en dicha fabrica, o venta de tabaco” (I: 320).
- 2) Empra “catalanismes” a l'hora d'escriure en castellà com *esquerola*, referint-se a la *lechuga* (I: 113); *tabaquera* referint-se a “qualquier caja de tabaco” afirmant “cuya voz aunque la uso hablando en castellano D. Francisco de la Torre fue porque se le pego del valenciano, pues en Castilla solo dicen caja para tabaco, o caja de tabaco” (I: 35); i *cosinas*, “traduït” de *cosines* (I: 512).
- 3) Cita expressions “que decimos” com: “*No es cada dia Santa Maria y aquel otro: Lo que s'usa no se escusa*” (I: 133); quan parla dels jurats de la Casa de la ciutat, situada en el carrer de Cavallers, diu el següent: “ha quedado aun en el Pueblo el Dicterio tribal en otro tiempo en la boca del Pueblo que antiguamente clamaba: *Creixca la cuerna, Senyor Jurat*.” I tot seguit cita una segona expressió “bon cap que te per a Jurat!” (I: 269); “en nuestro idioma suelen decir los muchachos jugar á *carn, ó cul*” (I, 354); amb motiu de la “Plaza del coletgi del Patriarca” (I: 425-433), podem llegir “oh eixe es el cos de Sanct Mauro!” (I: 433) referint-se a una persona que es guarda molt de la intempèrie³²; “de la festa la vespra³³” (I: 654); “Qui Asse vá á Roma, Asse sen torna” (II, 115); “omplir el seller,” “omplir el cabaç,” “omplir el setrill,” “No digues oliva, que de Agost no sia eixida” (II, 360); “No té lengua de saig, frace ya tan antigua, que ya es desconocida entre gente joven” (II, 513); “sabater fes tes çabates” (II, 609).³⁴

En aquest sentit, no ens ha d'estranyar que al pròleg del *Catalogo* de 1802, parlant dels noms dels peixos afirme que:

Es nomenen, y dehen nomenarse en la lengua provincial de hon son coneguts, sent molt arriesgat el calificar per certa especie de peix el que ab algun nom de lengua stranya es nomena.

Més encara, Orellana, tot i els seus antecedents familiars castellans, sent un veritable afecte pel valencià. Heus ací una mostra d'aquest afecte (poc comú a l'època), que esdevé la raó per escriure el *Catalogo* de 1795:

E perque no falten forasters que desitgen saber la lengua Valenciana, é no sens fonament han stranyat qu'es trobe tan poch scrit en nostra llengua antiga Lemosina, per lo qual s'ha obscurit, é casi d'el tot s'ha antiquat; Per tot junt, é

³¹ Vegeu Orellana (I, 17-22, 218, i 271).

³² Que es troba al mateix Col·legi del Patriarca.

³³ Referint-se a la vigília.

³⁴ La gran quantitat d'expressions populars que empra ens fa plantejar la hipòtesi que aquestes són la font principal dels *Adachis proverbials* inèdits esmentats a l'inici d'aquest treball.

pera que no succeïxa lo mateix en la qu' ara usém, ha paregut dar á llum este tractadet, qu' esencialment exigis, é demana concebirse, y scriturarse en nostre idioma, per ser noms propis, téchnics, y peculiars d'aquí els dels pardals qu' es referisen (1795, 1).

Certament, l'actitud lingüística d'Orellana dista bastant, d'una banda, de l'il·lustrat Gregori Maians (1699-1781) –“fervorós castellanista”³⁵– i, de l'altra, del gran lluitador per la llengua autòctona Carles Ros (1703-1773), el dinamisme lingüístic del qual constitueix un referent –en major o menor mesura– per a Lluís Galiana (1740-1771) i Joan Baptista Escorigüela (1753-1817), i la darrera generació d'erudits valencians del Set-cents. Ens referim a Joaquim Llorenç Villanueva (1757-1837), el seu germà Jaume Villanueva (1763-1824), Just Pastor Fuster (1761-1835) i Manuel Joaquim Sanelo (1760-1827).

4. Conclusions

Encara que “Orellana [...] afirma les bases teòriques per a l'escissió gramatical de la nostra llengua, propugnant obertament la secessió literària del valencià del conjunt del català” (Sanchis Guarner 2001, 91), l'estudi del seu ideari lingüístic permet afirmar que accepta el mateix origen de la llengua catalana, i deixa reduïda la diferència entre la llengua que ell empra i la que s'empra a la resta del territori lingüístic comú a la “pronúncia de l'idioma [, a la] qüestió de noms de la llengua” (195) i al major acostament del *valenciano* a la llengua castellana. En aquest sentit, Orellana “admet un dels principis fonamentals pel qual dos o més parlars formen part d'un mateix diasistema lingüístic, i no són llengües diferents, la intercomprensió³⁶” (Martí Mestre 1994, 112-113) afirmant que “de la uniformidad antigua del Lemosin [...] ha dimanado el que nos entendemos mutuamente Catalanes, Mallorquines y Valencianos” (Orellana II, 160).

En realitat, les afirmacions lingüístiques dels seus textos no es poden considerar com si foren propostes ortogràfiques³⁷, onomàstiques o “bases teòriques” per a un ideari secessionista³⁸, sinó que no passen de ser uns comentaris erudits, que són d'un gran interès historicolingüístic i sociolingüístic. Així, l'erudit Orellana, es limità d'una banda, a mostrar en la seua obra nombrosos aspectes tant de la llengua viva³⁹ com de la llengua culta de la València del seu temps i; d'altra banda, a participar en la preocupació lingüística del Set-cents, glossant –amb major o menor encert– les seues *auctoritates*: els valencians Gaspar Escolano (1560-1619) i Llorenç Mateu i Sanç (1618-1680). Ben mirat, Orellana ha estat invocat més com a suposat teòric d'un precessionisme lingüístic que no pas com un erudit il·lustrat, bé que amb les limitacions filològiques pròpies de l'època, i com un intel·lectual que s'estimava la llengua prou més que altres il·lustrats.

³⁵ Aquest sintagma l'empra Sanchis Guarner (2001, 73).

³⁶ Vegeu J. Veny (1985, 22-25). [Nota inclosa en la cita de Martí Mestre].

³⁷ Vegeu Martí Mestre (1998, 116).

³⁸ Vegeu Sanchis Guarner (1972, 42-44; 2001, 91), Vicent Pitarch (77-79), Joan Fuster (1977, 123), Antoni Comas (1978, 74), *Íbid.* (1981, 225-232), Ferrando (1986, 127-128) i Jordi Colomina (40), entre d'altres.

³⁹ Tot i haver-se format i dedicat a la jurisprudència, i formar part d'una família il·lustrada de l'època.

Obres citades

- Almela i Vives, Francesc. "Marc Antoni d'Orellana i l'idioma." *Revista de Catalunya* 59 (1929): 302-314.
- . "El monosílabo valenciano." *Revista Valenciana de Filologia* 1 (1951): 105-138.
- Casanova, Emili. "El *Raro Diccionario valenciano-castellano único y singular de voces monossylabas* de Carles Ros (1770)." *Llengua i Literatura* 4 (1991): 129-182.
- Climent Martínez, Josep Daniel. *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. València: Consell Valencià de Cultura, 2003.
- Colomina, Jordi. "Notes sobre la llengua de la Decadència." Dins Rafael Alemany ed. *Estudis de literatura catalana al País Valencià*. Alacant: Universitat d'Alacant, 1987. 37-53.
- Colon, Germà. *La llengua catalana en els seus textos* I. Barcelona: Curial, 1978.
- Comas, Antoni. *Les excel·lències de la llengua catalana*. Barcelona: Dalmau, 1967.
- . *La decadència*. Barcelona: Dopesa, 1978.
- . *Història de la literatura catalana. Part Moderna* v. Barcelona: Ariel, 1981.
- Conill, Josep J. "La llengua sublimada: els discursos sobre el valencià a l'època de Maians." *Treballs de sociolingüística catalana* 16 (2002): 47-68.
- Escolano, Gaspar. *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia*. València: Pedro Patricio Mey, 1610.
- Escartí, Vicent J. *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March (1539)* I. València: Fundació Bancaixa/Universitat de València/Generalitat Valenciana/Biblioteca Nacional, 1997.
- . "A propòsit de l'ús del valencià en els Centenaris de la Canonització de Sant Vicent Ferrer (1555, 1655 i 1755)." Dins Emili Casanova & Jaume Buigues. *En el món de sant Vicent Ferrer*. València: Denes, 2008. 51-70.
- Ferrando, Antoni. *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València: Universitat de València, 1980.
- . "La gènesi del secessionisme idiomàtic valencià." Dins Rafael Alemany ed. *La cultura valenciana ahir i avui*. Alacant: Universitat d'Alacant/Ajuntament de Benidorm, 1986. 117-133.
- . "Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric (1238-1976)." Dins Antoni Ferrando & Miquel Nicolás ed. *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2006. 189-251.
- Ferrando, Antoni & Miquel Nicolás. *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2011.
- Fuster, Joan. "Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX." *Treballs de sociolingüística catalana* 1 (1977): 117-130.
- . "Català i castellà entre els valencians de la Il·lustració." Dins Antoni Ferrando ed. *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana* VIII. València: Institut de Filologia Valenciana, 1989. 19-30.
- Fuster, Just Pastor. *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días* II. València: Ildefonso Mompié, 1830.
- Garolera, Narcís. "Unes Mostres de prosa monosil·làbica catalana." Dins Josep Massot i Muntaner coord. *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* XI, *Miscel·lània Badia i Margalit* III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. 179-193.

- Gomis Corell, Joan Carles. “Els gojos marians de l’Horta Sud recollits per Marc Antoni d’Orellana, la seua pervivència actual.” *Torrens: Estudis i Investigacions de Torrent i Comarca* 15 (2003): 117-154.
- Llombart, Constantí. *Los fills de la morta-viva. Apunts bio-bibliogràfics per a la historia del renaixement lliterari llemosí*. València: Emili Pasqual, 1879.
- Martí i Castell, Joan. “De *Les excel·lències de la llengua catalana*.” Dins *Homenatge a Antoni Comas. Miscel·lània in memoriam*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985. 221-250.
- Martí Mestre, Joaquim. “Una contribució a la lexicografia del segle XVIII: Marc Antoni d’Orellana.” Dins Josep Massot i Muntaner coord. *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXVIII, Miscel·lània Germà Colon I*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994. 111-145.
- . “L’ortografia al segle XVIII al País Valencià. Entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan Baptista Escorigüela.” *Llengua & Literatura* 9 (1998): 101-151.
- Matheu i Sanç, Llorenç. *Tractatus de Regimine Urbis et Regni Valentiae*. València: Bernat Nogués, 1667 [1654-1656].
- Orellana, Marc Antoni d’. *Catalogo y descripció d’els pardals de l’Albufera de Valencia*. València: [s. n.], 1795.
- . *Catalogo d’els peixos, qu’es crien, e peixquen en lo mar de Valencia*. València: [s. n.], 1802.
- . *Valencia antigua y moderna*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1923-1924. 3 vols.
- Ortí i Ballester, Marc Antoni. *Siglo quarto de la conquista de Valencia*. València: Juan Bautista Marçal, 1640.
- Pitarch, Vicent. *Defensa de l’idioma*. València: L’Estel, 1972.
- Prats, Modest, Rossich, Albert. “El *Llibre dels secrets d’agricultura* i la prosa catalana a l’època del barroc.” Dins Miquel Agustí. *Llibre dels secrets d’agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Diputació de Girona/Diputació de Barcelona/Editorial Alta Fulla, 1988. 21-38.
- Prats, Modest. “La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d’estudi.” Dins Pep Balsalobre & Joan Gratacós ed. *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, 1995. 15-73.
- Rafanell, August. *Un nom per a la llengua: El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo, 1991.
- . *La llengua silenciada: Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*. Barcelona: Empúries, 1999.
- . *El català modern (set estudis d’història cultural)*. Barcelona: Empúries, 2000.
- Ribelles Comín, Josep. *Bibliografia de la lengua valenciana*. Madrid: [s. n.], 1943. Vol. III.
- Romeu i Figueras, Josep. “Poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII.” *Els Marges* 14 (1978): 97-111.
- Rossich, Albert. “El Barroc.” Dins Joan Manuel Prado & Francesc Vallverdú dir. *Història de la literatura catalana I*. Barcelona: Edicions 62/Orbis, 1985. 165-171.
- . “Barroc, neobarroc i postmodernitat.” Dins Vicent Josep Escartí & Rafael Roca ed. *Cabanilles i el Barroc valencià*. València: Saó, 1999. 104-109.
- Salas Bosch, Francesc Xavier de. “Marc Antoni d’Orellana. Un precursor de la Renaixença.” *El Camí* 3 (1933): 73.
- Sanchis Guarner, Manuel. *La llengua dels valencians*. València: Tres i Quatre, 1972 [1960].

- . *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*. València: Universitat de València, 2001 [1963].
- Segarra, Mila. *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries, 1985.
- Torra, A. "Aspectes del monosil·labisme català." Dins *Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*. Tübingen: Günter Narr, 1989.
- Veny, Joan. *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985.